

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՀԱՂԲԱՏ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Հին Հայաստանի, Ուտի նահանգին Ձորոյ Դեռ գաւառին մէջ, այժմու Լօռի քաղաքին մօտ, կը գտնուի Հաղբատի Ս. Նշան երեւելի վանքը: Ունէր երեք եկեղեցիներ, Ս. Նշան, Ս. Աստուածածին (= Կաթողիկէ) և Ս. Գրիգոր. — Հայպ. էջ 557: Հաւուց Թառ, էջ 64 Բ. Զալ. Ա. էջ 54: Հմմտ. նաև Ռուստամ Բէկ Երզնկեանց, Արարատ, 1886, էջ 446:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Հաղբատի վանքը շինուած է 967 թուին, Աշոտ Գ. Ողորմածի տիկնոջ Խորովանոյշ թագուհիին կողմէ. — Վար. 90, Սամ. էջ 100: Յաջորդ դարերուն հոն թաղուած են բազմաթիւ Հայ իշխաններ: Այս նշանաւոր վանքին առաջնորդներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Սիմեոն ձգնակեաց, 967-1005, որ աւարտած է Խորովանոյշ թագուհիի հիմնած Կաթողիկէ եկեղեցիին շինութիւնը (991). — Ասողիկ Գ. Ը. էջ 168: Սիւն, 1935, էջ 190: Արարատ, 1886 էջ 489: 1887 էջ 217:

2. — Յովսէփ, 1008. — Սիւն, 1935 էջ 190:

1016 թուին Մուկն իշխան, որդի Հանովարայ, կը նորոգէ Հաղբատի եկեղեցւոյն կաթողիկէն, որ սաստիկ երկրաշարժէ մը խախտուած էր. — Զալ., Ճանպ. Ա. էջ 53, 68:

1081. — Հաղբատի մէջ Անիի Բարսեղ եպիսկոպոսը կը ստանայ կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն, Աղուանից Ստեփանոս կաթողիկոսէն, Կորիկէ թագաւորի հրամանով. — Ուռհ. էջ 266: Ազգպ. էջ 1303:

3. — Սարգիս եպիսկոպոս, 1081-1089. — Նախապէս Կիւրիկէի արքունի աւագերէցն էր, զոր Աղուանից Ստեփանոս և Անիի Բարսեղ կաթողիկոսները կը ձեռնադրեն արքեպիսկոպոս Հաղբատայ, առաւով վիճակս յերկուց կողմանցն. — Կիր. 56: Վար. 104-5: Արարատ, 1887, էջ 218:

Իր օրով (1082?) կը վախճանի Աղուանից թագաւորը Կիւրիկէ, Դաւիթ Անհողինի

որդին, և կը թաղուի Հաղբատի վանքը:

1104-5 թուերուն Խզըլ անուանով բռնաւորը կը կողոպտէ և կ'այրէ Հաղբատի վանքը. — Սամ. էջ 121:

1123 թուին հոս կը վախճանի և կը թաղուի Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետ. — Սամ. էջ 129:

1149 թուին պատահած երկրաշարժը կը կործանէ Հաղբատը. — Սամ. էջ 132:

4. — Յովնանէս Ա. եպիսկոպոս, 1151. — Կը վերաշինէ Հաղբատի եկեղեցիները. — Արարատ, 1886 էջ 451:

5. — Դեռզ եպիսկոպոս, 1158. — Կիր. 56: Սիւն 1935 էջ 280: Սիւրմ. Յ. Զեռ. Երուսաղէմի, էջ 200:

6. — Բաբսղ Արք. Ուխանց, 1172-89. — Կիր. 56: Սիւն, 1935, էջ 280: Զալ. Ա. էջ 65, 74:

7. — Յովնանէս Բ. եպ. Դովեանց, 1195-1204. — Կիր. էջ 56: Հայպ. էջ 383: Տես նաև վարը:

8. — Դրիգոր եպ. Տաւեռդի, 1204? — 1207? — Քեռորդի Զաքարէի և Իւանէի. մասնակցած է Լօռի ժողովին և սաստիկ հակառակած Զաքարէի պահանջած կանոնական փոփոխութեանց. — Կիր. էջ 56, 83-5:

Յովնանէս Բ. եպ. Դովեանց, դարձեալ, 1207-1221. — Եղած է առաքինի և շինարար անձ մը: Հաղբատի Ս. Գրիգոր եկեղեցին նորոգած է 1211ին, Նախկին փոքր գաւիթը քանդել տալով անոր տեղ կառուցած է ուրիշ մը մեծ և գեղեցիկ, 1221 թուին. — Կիր. էջ 56, 85, 111: Արարատ, 1887 էջ 169, 219: Սիւն 1934 էջ 111, 1935 էջ 280, 311: Զալ. Ա. էջ 57, 63, 66:

Իր առաջնորդութեան շրջանին Տիկին Խաթուն? շինել կուտայ Ս. Աստուածածին կաթողիկէ եկեղեցին, ի յիշատակ իր երկու եղբայրներուն Սենեքերիմի և Սեադայի, որոնք թաղուած են նոյն եկեղեցիին դրան մօտ. — Զալ. Ա. էջ 65:

9. — Յովնանէս Գ. Արք. Դովեանց, 1222? — 40? — Եղբորորդին էր նախորդին և քեռորդի Զաքարիա և Իւանէ իշխաններուն. — Կիր. 56: Արարատ 1887 էջ 220: Սիւն 1935 էջ 281: Խաղբ. Ա. էջ 99, 158:

10. — Յովնանէս Դ., որդի Աղսար-թանայ, երկու տարի, 1241-2? — Կիր. էջ 56:

11. — Համազասպ Արք. Աճեցի, 1243-մ. 1261. — Շինած է եկեղեցի, զանգակատուն (1244) և ժամատուն (1253-7): — Կիր. 57, 65, 174: Հ. Դպր. էջ 741: Տաշ. Յ. էջ 592, 984: Արարատ, 1887, էջ 170, 173, 218: Սիոն 1935 էջ 281: Հաւուց Թառ, էջ 64: Զալ. Ա. էջ 55, 57, 58, 76:

12. — Յովնանեկա Ե. Եպս. Դովեան, 1261-1307. — Որդի Վաչէի և Սասնայի: Շինած է Հաղբատի Գրատունը, կանգնել տուած է Ամենափրկիչ խաչը վասն առեւտութեան Աթաբէգ Ամիրսպանաւար Պարոն Սադունի, և Յորդորած է Յովհաննէս Երզնկացին գրելու իր «Յաղագս Երկնային Շարժման» աշխատութիւնը: Օրբ. Բ. էջ 209: Արարատ 1887 էջ 215: Ազգ. Հանր. 1901, է-ը. էջ 407: Սիոն 1933 էջ 20, 1935 էջ 281, 311: Հաւուց Թառ, էջ 60 Բ: Զալ. Ա. էջ 20, 70, 72:

Վարդան Վրդ. հոս կը գրէ Երզոց Երզոյն Մեկնութիւնը, 1265 թուին. — Հայպ. էջ 471: Սիւրմ. Յ. Զեռ. Երուսաղէմի, էջ 297:

13. — Տէր Զաֆարիա Արհիեպիսկոպոս, 1436-8. — Կոնիքի, Յ. էջ 96: Հայպ. էջ 557-8:

14. — Գրիգոր Եպիսկոպոս, 1441. — Ինճ., Ստոր. Հին Հայաստանեայց, էջ 346: Թ. Մեծ. Յիշակ., էջ 52:

15. — Ասուածասուր Եպս., և իր եղբորորդին Յովնանեկա Եպս. — 1469. — Կիւլէսէրեան, Յուցակ Հ. Զեռ. Ազգ. Մատենադարանին Հայոց ի Ղալաթիա, անտիպ, էջ 1227, թիւ 172:

16. — Յովնանեկա Արհեպիսկոպոս, 1494. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1627:

17. — Աւետիս Արհեպիսկոպոս, 1651-61. — Արարատ, 1911 էջ 119: Իր օրով Խոջայ Բէհբուզ նորոգել կուտայ Ս. Նշանի հարաւային կամարը. — Զալ. Ա. էջ 69:

18. — Գրիգոր Վարդապետ, 1738. — Կալվածագրեր, էջ 171:

1770 թուին հաւանաբար, Սայեադ Նովա արեղայ կը ձեռնադրուի Հաղբատի վանքին մէջ. — Ազգպ. էջ 3625:

1822 թուին Եփրեմ կթղ. կ'ապաստանի Հաղբատ, ուր հազիւ կրնայ ճարել երեք խոնաւ խուցեր. — Ազգպ. էջ 3487:

1827ին Անտոն Արք. Երեանցի կը նո-

րոգէ վանուց ջրուղին. — Արարատ, 1887 էջ 172:

19. — Զաֆարիա Վրդ. Լալայեան. — 1925-1934:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Հաղբատի վանքը մին էր Հայաստանի նշանաւոր ուսումնական կեդրոններէն: Ան տուած է շարք մը մատենագիրներ, ինչպէս, Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետ, Դաւիթ Ալաւկայ օրդի, Գրիգոր օրդի Թոքակերի, Վարդան վարդապետ Հաղբատացի և Դաւիթ Վրդ. Քոբայրեցի:

Հաղբատի վանքը յատուկ շէնք ունէր իբրեւ գրատուն, 1179 թուին յիշատակուած, ուր հաւաքուած էին հին և արժէքաւոր ձեռագիրներ: Ատոնցմէ մէկ մասը, որ կողոպտիչներու ձեռքէն ազատելու համար պահած էին մօտակայ քարայրներու մէջ, երեան հանուեցաւ 1880-ական թուականներուն մասամբ քարացած վիճակով:

Հաղբատ ունէր նաև իր գրչութեան դպրոցը, որմէ սակայն քիչ բան հասած է մեզի:

Ա. — Յովհաննէս Գրիչ, 1019 թուին օրինակած է Շարական մը. — Կար. Թ. 1535: Սիոն, 1935 էջ 311:

Բ. — Գրիգոր Գրիչ, Տէր Բարսեղի առաջնորդութեան ժամանակ (1172) օրինակած է.

1. — Գիրք Վեցօրեկից Ս. Բարսղի. — Աթան. Յոջ. ԺԲ:

2. — Մեկնութիւնք, Արարածոց, Ղաւտական Գրոց, Յեսուայ, Դատաւորաց, և Թագաւորաց. — Զարբ., Թրգմ. էջ 344:

Գ. — Սարգիս Գրիչ, 1172ին օրինակած է Ս. Բարսեղ Կեսարացիի ձառերը, Առաջնորդ Բարսեղ Եպիսկոպոսի հրամանով. — Սարգ. Թ. 314: Հայպ. էջ 382:

Դ. — Յովսէփ Վարդապետ, Կազմող. 1172 թուին կազմած է Սարգիս Գրիչի օրինակած վերոյիշեալ գործը. — Հայպ. էջ 382:

Ե. — Խաչատուր Արեղայ, Գրիչ, աշակերտ Դաւիթ վարդապետի, 1195ին օրինակած է մէկ Մեկն. Համաբարբառ Աւետարանի, Ս. Եփրեմի. — Հայպ. էջ 383:

Զ. — Առաքել Քահանայ, Գրիչ, 1207ին օրինակած է մէկ Սալի եւ ԺԴ. Թուղթի Պաղոսի, որուն ստացողն է Յունան քահանայ. — Սիոն, 1935 էջ 312:

Է. — Սուքիաս Կազմող, 1209 թվին, Հաղբատի մէջ կազմած է Առաքել քահանայի օրինակած վերողբեալ հատորը. — Սիւն, 1935 էջ 312:

Ը. — Յակոբ Գրիչ, 1211ին օրինակած է Աւետարան մը, որուն սրբագրութիւնը կատարած է Մխիթար Քոբայրեցի. նկարազարդած է Մարգարէ Արեղայ: Ստացող՝ Սահակ Կրօնաւոր Անեցի: Զեռ. էջմ. Թ. 6288. — Սիւն 1934 էջ 110: Արցախ, էջ 262-3:

Թ. — Մարգարէ Գրիչ եւ Նշ. Ծաղկող, 1211ին ծաղկած է Յակոբ Գրիչի օրինակած Աւետարանը. — Սիւն, 1934-էջ 110: 1935 էջ 190:

Ժ. — Յովհաննէս Կրօնաւոր, 1243ին օրինակած է Սահմանաց Գիրք մը, Պետրոս վարդապետի ծախքով. — Կար. Թ. 1848: Զեռ. էջմ. Թ. 1890: Ման. Յուն., էջ 259:

ԺԱ. — Պետրոս Կազմող, 1243ին կազմած է իւր գրել տուած Սահմանաց Գիրքը. — Յովս., Մի էջ, 5: Սիւն 1935 էջ 282: Ման., Յուն. Դպր., էջ 261:

ԺԲ. — Յովսէփ Գրիչ, աշակերտ վարդանայ, 1267ին օրինակած է մէկ Պատմութիւն Տեղացի Տեղացիացի, Տիրացու Գրիչի հետ. — Շողակաթ էջ 202: Հաւուց Թառ էջ 64:

ԺԳ. — Տիրացու Գրիչ, 1267ին մասնակցած է վերոյիշեալ գրքի օրինակութեան. — Նոյն, անդ:

ԺԴ. — Մարտիրոս Գրիչ, 1417-1437, որդի ինքնագրիչի և Սոնդիկի. Հաղբատի մէջ օրինակած է,

1. — Շարակնոց, 1417ին. — Նոտարք, էջ 52:

2. — Շարակնոց, 1437ին. — Նոտարք, էջ 112-3: Կոն. Թ. 47:

ԺԵ. — Յովհաննէս Քահանայ, Գրիչ, 1438ին օրինակած է Ճառոց մը. — Նոտարք, էջ 115: Հայկ. էջ 557:

ԺԶ. — Գրիգոր Արեղայ, Գրիչ, 1455ին օրինակած է Աւետարան մը. — Արցախ, էջ 281 է:

ԺԷ. — Խաչատուր Արեղայ, Գրիչ, որդի Յովհաննէսի և Հաղբեղարդի, 1494ին օրինակած է Շարակնոց մը, Մկրտիչ Դպրի համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1627:

ԺԸ. — Փիլիպպոս Եպիսկոպոս, 1498ին օրինակած է մէկ Մատոց Զեռնադուրեան. — Կար. Թ. 1055:

ՀԻՆ ԷՋԵՐ

ԳՈՎԵՍՏ ԺՇՄԱՐԻՏ

ՍԱՂՄՈՍԻՆ⁽¹⁾

Սաղմոսը մեր մատենագրութեան մէջ շատ գովուած գիրքերէն մին է եղած արգարե: Ստորե կուտանք քերթողական ոճով և նորաբարդ բառերով գրուած Գովեստ մը, արտագրուած մեր թիւ 265 Զեռագրէն: Սաղմոսարան-Ժամագիրք մըն է աս, շահեկան այլեայլ տեսակէտներով: Զեռագրիս գլխաւոր յիշատակարանը հրատարակած էինք Սիւնի 1948 տարւոյ Յուլիս-Օգոստոսի թիւին մէջ, էջ 213: Ներկայիս ի յոյս կ'ընծայինք ուրիշ մըն ալ, որ կը գտնուի Ժամագրքի բաժնին վերջաւորութեան (թղ. 242):

«Ով պատուական ստացաւք և տեսանաւք՝ գիտացիք, ի Դորգ վարդապետին աւերինակէն գրեցի, և նա՝ գրեալ էր ի յիշատակարանին, թէ որ ոք յընթեռնուէն զսա՝ այլափոխ բանիցն պատահեսցէ՝ մի՛ տգիտութեան վարկիցի կամ անձնահաճութեան, և մի՛ համարձակեսցի յեղաշրջել բան ինչ. զի յաւերինակէ մեկնութեան տեսան ինքնու ուղղեցի՝ որչափ գտի զինմանէ քննեալն: Եւ թէ կամիցիս գիտել թէ ոչք են ի նմանէ քննեալքն՝ զտանիցես յանցնիւր տեղուջ զանունն իւր գրուեալ՝ սեւագեղով:»

Աղաչեմ յիշել զբարեպաշտունի ստացաւքն և զամենայն զարմն իւր, այլ և ըզգծաւ. — Այսպէս. յաջորդ երեսը պարապ է. ապա կուգան աւետարանական հատուածներ:

Նոյնը կը գտնուի նաեւ թ. 174 Սաղմոսարանին սկիզբը, էջ 29. — գրուած 1638ին — և կը ներկայացնէ բազմաթիւ տարբերութիւններ, զոր կը նշանակենք, համեմատելով հնագոյն ձեռագրին հետ:

Աստուածատուէնկո⁽²⁾ այս՝ հոգեբարդբող⁽³⁾ բուրաստանս սաղարթափթիթ⁽⁴⁾ յոգ-

(1) Գովեստութիւն Սաղմոսի, ասացեալ ի որոց վարդապետաց:

(2) Աստուածային:

(3) Զուներ: